

Skolundervisningen i Björna socken

1800-talet kan karakteriseras som det århundrade, då ett begynnande framåtskridande gjorde sig märkbart på olika områden. En av de bidragande orsakerna härtill var den stigande folkupplysningen, vilken blev resultatet, sedan ett ordnat skolväsende tillkommit genom utfärdandet av den första folkskolestadgan av den 18 juni 1842.

Trots att läs- och skrivkunnigheten ej var allmän egendom under förra hälften av 1800-talet, fanns det dock rätt många, som tillägnat sig dessa färdigheter. Denna uppfattning bibringas man vid genomläsandet av gamla protokoll och handlingar, där människor »för egen hand» undertecknat köpekontrakt etc.

Genom tillkomsten av 1686 års kyrkolag föreskrevs att kaplaner och klockare skulle med flit driva »barnaläran» och lära barnen att läsa i bok. Husförhör och konfirmationsundervisning befrämjade också läskunnigheten, och därvid gjorde prästerna en betydande insats. En viss undervisning skedde även i hemmen, ibland av kringvandrande båtsmän och knektar, varigenom begåvade och intresserade personer kunde förvärva sig vissa om än små färdigheter i att nödtorftigt läsa, skriva och räkna. Det sägs att på sina håll i landet var dessa kringvandrande »lärare» oftast ytterst råa, okunniga och försupna.

Bibeln, psalmboken och katekesen var de väsentliga läromedlen, och vid husförhören, som var obligatoriska, hade prästerna möjlighet kontrollera hur det låg till med kunskaperna. Dessa var tydligen inte riktigt dåliga, om man skall döma av de anteckningar prästerna gjort i husförhörböckerna, som för Björna församling börjar med år 1797. Sida efter sida har nämligen tjänstgörande präst antecknat »kan katekesen» eller »katekesen och huvudstyckena». Men sådant skulle ju läsas utantill och är därför inget bevis på någon större färdighet i innanläsning. Församlingens förste kyrkoherde Anders Sidner nämner i slutet av 1820-talet, att de flesta i församlingen hade försvarliga kunskaper i kristendom och kunde hjälpligt läsa.

Gamla skolan i kyrkbyn är socknens äldsta skolhus och uppfördes åren 1847–1848. Genom ombyggnader har exteriören förändrats. I början av 1850-talet användes fastigheten till kyrkolokal, och under många år hade skolan sina lokaler här. Den har även varit kommunalhus och bostadsfastighet, och nu nyttjas den som militärförråd.

Denne initiativrike prästman brukade vid husförhören ge de församlade uppgifter i läsning och skrivning, vilket han förhörde vid nästa husförhör.

Bland läs- och skrivkunniga personer, som icke gått i någon skola, kan nämnas: Kyrkvärden Anders Gustav Abrahamsson, Gide, klockaren Jonas Grundström, Björna, bönderna Johan Lindgren, Leding, Hans Olofsson, Mattarbodum, Olof Mårtensson, Björna, A. O. Anundsson, Kärrsjö, Jon Jonsson d. y., Björna, handlanden Pehr Persson, Björnsjö, m. fl.

Kommunalnämnden inrättades år 1862, och ur den krets, som kan anses mer eller mindre »självlärd», utsågs ordförande. Fram till sekelskiftet var dessa: Jonas Sällström, Nyliden, 1862–1874, E. Forsberg, Leding, 1874–1880, Anders Carlsson, Hundsjö, 1880–1883, Johan Johansson, Uttersjö, 1884–1887, Erik Lindström, Movattnet, 1888–1900. Dessa kallades även för sockenskrivare och hade en mindre kontant ersättning. I våra dagar skulle de ha kallats för kommunalkamrerare. Jonas Sällström utsågs till denna syssla redan år 1857 och hade ett årsarvode av 250 riksdaler. Många av dem var duktiga skrivkarlar och anlätades därför av befolkningen för vissa skrivgöromål. Vid genomgång av gamla köpehandlingar, testamenten, födorådshandlingar o. d. möter man ofta namnen Jonas Sällström och Erik Forsberg.

Bomärken

I forna tider hade varje gård sitt bomärke, som användes av de icke skrivkunniga både efter namnteckningen, som någon skrivkunnig fick skriva, och även för märkning av gårdens tillhörigheter, t. ex. husgeråd av trä. Ibland skrev den svagt skrivkunnige sitt namn med stapplande bokstäver, och för säkerhets skull satte han även dit sitt bomärke, alltså en dubbel bekräftelse. Här återges några bomärken:

Abraham Kruskopp, Nybyn och Björna	..... år 1829	
Jon Jonsson d. y., Björna	..... » 1829	
Salomon Hansson, Björna	..... » 1824	
Jakob Anundsson, Kärrsjö	..... » 1824	
Anders Ersson, Björna	..... » 1829	
Per Johansson, Björna	..... » 1829	
Johan Petter Nilsson, Uttersjö	..... » 1838	
Anders Nilsson, Uttersjö	..... » 1838	
Per Christoffersson, Mattarbodum	..... » 1846	
Erik Johansson, Movattnet	..... » 1846	
Carl Carlsson, Hundsjö	..... » 1846	
Erik Eriksson, Leding	..... » 1846	
Jon Jonsson d. ä., Björna	..... » 1824	
Anund Jakobsson, Kärrsjö	..... » 1827	
Christoffer Olofsson, Hundsjö	..... » 1841	
Pigan Britta Ersdotter, Björnsjö	..... » 1841	
Jakob Olofsson, Hundsjö	..... » 1824	

Kyrkvaktaren Jon Persson, Björna, f. 1827, d. 1920, och hans hustru Märta Lisa Jonsdotter, f. 1836, d. 1900. Han reste till USA vid 80 års ålder.

Skolundervisningens genombrott

Sedan folkskolestadgan utfärdades år 1842 tog det flera år innan ordnad undervisning kunde påbörjas. Det var kärvt i portgången, som det heter!

Redan den 4 december samma år togs ärendet upp i sockenstämman. Följande kan anföras från protokollet: »Inom Björna socken har fattigdomen slagit allt för djupa rötter. Här finns det f. n. 17 nybyggare, 22 fattiga torpare, 45 inhysesshjon, 117 fattiga barn, varav 87 i skolåldern. När socknen består av 90 bönder, av vilka en eller annan är alldeles utfattig, så synes, att varje något nära besutten bonde har ett fattigt barn att i folkskolan underhålla.» I protokollet talas vidare om fattigdomens orsaker – »kalla vattendrag och sumpiga myrmarker förorsaka frostlänthet, av 18 byar är endast 5 frostfria». Vidare sägs, att sedan kyrkans byggande år 1798 har församlingen ökat med 20 bönder och 66 torpare, men då deras lägenheter ännu ej är fullt bearbetade, så lämna de knapp avkastning. Församlingen borde därför bygga skolhus och även under år med god årsväxt underhålla fattiga barn i skolan. Men däremot ansåg den sig icke kunna helt avlöna skolläraren utan nödgades att hos Kungl. Maj:t anhålla om ett årligt bidrag på 66 riksdaler 32 skilling banko av de medel Rikets ständer anslagit till avlöning åt folkskollärare i de församlingar, »som av fattigdom äro urståndsatta att själva berörde lärare avlöna».

Samtidigt beslöts att inköpa det s. k. Hallmanska torpet, senare kallat »Öhmans-gärdan», till boställe åt den blivande läraren.

Efter diverse framställningar medgavs också visst uppskov med införandet av folkskola.

Under tidens uppfördes socknens första skolhus i kyrkbyn. I ett sockenstämmoprotokoll från år 1847 heter det: »Rörande nu förestående byggnad och inredning av skolhuset, så beslöt sockenmännen, att torpare och nybyggare däruti skulle deltaga lika mycket som bönderna. Inhyes kristna personer skulle göra ett dagsverke.» Mot detta opponerade sig torparna, varför dessa och bönderna överenskom, att torparna till skolhusets uppförande och inredning skulle ge tre dagsverken var på egen kost. Däremot skulle de icke behöva bidra med pengar. Skolhuset tycks ha varit färdigt år 1848, ty då brann den första kyrkan, varför gudstjänsterna under flera år hölls i det nyuppförda skolhuset. Denna skola står ännu kvar även om den ombyggt vid ett par tillfällen under 1900-talet.

Kyrkvaktare och klockare

Bland kyrkvaktare kan nämnas Sven Hallman, f. 1791, d. 1836, Per Billing, f. 1794, d. 1871, Jonas Persson, f. 1827, utvandrade till USA 1907, och bland klockare Per Grundström, f. 1782, inflyttade till Björna 1804, Jonas Hännström, f. 1791, d. 1839, Jonas Grundström, f. 1816, d. 1899, vanligen kallad klockar-Grundström. Denne valdes till klockare i Björna den 10/5 1840 med tillträde av tjänsten den 14 maj 1841. Av efterlämnade handlingar framgår, att han hade goda meriter förvärvat vid tentamina i Härnösand både i växelundervisning, sång, notkunskap och fiolspel. Han hade även intyg på att han var kunnig i vaccination och åderlåtning, även detta en merit! Viss undervisning meddelade denne klockare till dess folkskollärare anställdes. Klockar Grundström blev »som en klockarfar som allt skulle bestyra» ända till sitt frånfälle. Utom den kyrkliga tjänsten var han mycket engagerad i kommunala förtroendeuppdrag, han var vaccinator för 50 öre riksmünt per barn, byasmed och bonde, sedan han och hans hustru Cajsa Stina Eriksdotter köpt ett hemman i kyrkbyn av svärmodern Ulrika, änka efter bonden Erik Andersson. Klockarlönen uppgick till 1/8 tunna väl ansad säd per rök (hushåll) för att år 1885 fastställas till 225:- kronor kontant.

Den första ordinarie folkskolläraren

Den första ordinarie folkskolläraren hette Gillis Ulrik Fredrik Öman och valdes vid sockenstämma den 8/8 1852. Lönen bestämdes till 16 tunnor spannmål, varav hälften skulle erläggas in natura och den andra hälften med 53 riksdaler 16 skillingar banko. Därjämte skulle han ha fri bostad, nödigt bränsle, sommarbete och vinterfoder åt kor, eller minst värdet av två tunnor spannmål, därtill rotfruktsland. År 1862 fastställdes en minimilön på 400 riksdaler och höjdes sedan i flera omgångar, så att den 1877 uppgick till 700 kronor.

Klockare Jonas Grundström, f. 1816, d. 1899. Han innehade klockartjänsten närmare 60 år och var mycket kommunalt engagerad.

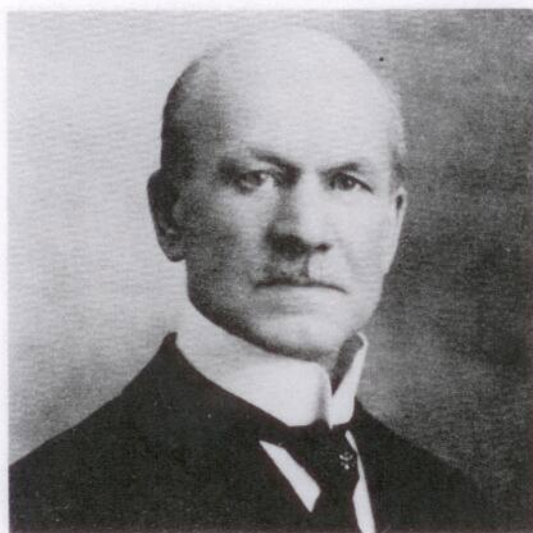

Skolan i kyrkbyn var de första åren fast, varvid en del barn från andra byar var inackorderade.

Skolstyrelsen valdes första gången den 26/4 1846 och fick följande sammansättning: Fjärdingsmannen Pehr Olofsson, Björnsjö, bonden Anders Persson, Björna, bonden Erik Andersson, Björna, bonden Sven Mårtensson, Nyliden, bonden Amandus Jacobsson, Kärrsjö.

Småskolor inrättas och skolorna blir flyttande

För att kunna betjäna ett större antal elever beslöts 1865 och 1868 att folkskolläraren skulle tjänstgöra under läsåret i tre skolrotar med tjänstgöring i kyrkbyn, Hemling och Nyliden. Och år 1874 beslöts att inrätta en flyttande småskoletjänst. Lönen fastställdes till 250 kronor per år, varav hälften beräknades utgå i statsbidrag. Småskolerotarnas antal var fyra, nämligen *Björnsjö* med *Hundsjö*, *Mörtsjö* och *Uttersjön*; *Mattarbodum* med *Långviken*, *Långviksmon*, *Långnoret* och *Pålsjön*; *Kärrsjön* med *Krokvattnet* och *Hemsjön* och *Locksta* med *Remmarn*, *Östansjö*, *Angsta*, *Granåsen* och *Uddersjön*. Helt friktionsfritt gick det inte att inrätta denna tjänst, och det hade tagit många års diskussioner. Det nämns t. ex. i ett sockenstämmoprotokoll från 1858, att en del sockenmän ansåg, att då den inrättade folkskolan »blev så dyr» borde undervisningen för de små barnen ske i hemmet, ty det var rätta platsen för småbarnsundervisningen!

Folkskollärare J. A. Henriksson, Björna. Han innehade tjänst i Björna 1885-1916. Under denna tid var han mycket verksam inom den kommunala förvaltningen.

Skolans vidare utveckling

Sammanfattningsvis kan skolans vidare utveckling under 1800-talet åskådliggöras enligt följande:

1. År 1877 omändrades socknens småskola till mindre folkskola. Likaså skulle ytterligare en dylik inrättas. Den egentliga folkskolan blev fast med station i Björna. För de två mindre folkskolorna indelades socknen i åtta skolrotar.
2. Lärare för de mindre folkskolorna var Matilda Tideman, Härnösand, och Erika Vilhelmina Bäckström, Norrköping.
3. År 1878 inrättades en fast småskola i kyrkbyn. Samtidigt beslöts att alla skolbarn skulle få fria skrivböcker, »eftersom det var svårt att skilja mellan de fattiga».
4. År 1879 valdes småskollärare Pehr Söderholm, Björnsjö, till lärare i församlingens översta läsekrets, då lärarinnor hade svårt att trivas där. Det gällde Remmarn, Aspsele, Angsta och Kärrsjö byar.
5. En slöjdskola inrättades i kyrkbyn år 1881 med en årslön för läraren på 150:- kronor.
6. År 1881 inrättades ytterligare en mindre folkskola i Nyliden.
7. Församlingen indelades år 1885 i tre kretsar med tre skolrotar i varje. Varje krets skulle »föreses med skickliga och gudfruktiga lärare eller lärarinnor».
8. Folkskollärare Öman avgick med pension 1885 efter väl vitsordad tjänstgöring, och till hans efterträdare valdes folkskollä-

rare Jonas Axel Henriksson, vilken fram till sitt frånfalle år 1916 utförde en gedigen lärargärning och även kom att göra betydelsefulla insatser på olika områden inom det kommunala livet.

9. År 1885 inköptes den första skolorgeln till kyrkbyn för 175:- kronor.
10. År 1887 fastställdes småskollärlönerna till 300:- kronor per år.
11. Efter år 1885 fastställdes genom olika reglementen en gradvis förstärkning av skolväsendet inom socknen, så att när vi är framme vid år 1902 fanns följande skolor:
  - 1 småskola flyttande mellan Björna och Leding,
  - 1 » » » Gide och Mattarbodum
  - 1 fast mindre folkskola i Hemling
  - 1 » » » i Nyliden
  - 1 flyttande mindre folkskola mellan Björnsjö och Hundsjö
  - 1 » » » » Långviken och Movattnet
  - 1 » » » » Berg och Locksta
  - 1 » » » » Kärrsjö och Krokvattnet
  - 1 » » » » Aspsäle och Remmarn
  - 1 fast folkskola i kyrkbyn.
12. Härnedan följer namnen på de lärare, som utförde »pionjärbetet» i skolans begynnelse:
  - Folkskoll. G. U. F. Öman, anställd 1852
  - Småskoll. Karin Nordin, vid flyttande småskola
  - » Matilda Tideman, vid mindre folkskola
  - » Pehr Söderholm, i övre bygden
  - » Erika Vilhelmina Bäckström, vid mindre folkskola
  - » Anna Maria Selander, vid mindre folkskola
  - » Anna Sundelin, vid småskolan i Björna
  - » Emma Wenner, vid mindre folkskolan, Nyliden, Kärrsjö, Aspsäle
  - » Karin Sällström, vid mindre folkskolan, Nyliden, Kärrsjö, Aspsäle
  - » Klara Boman, kortare tjänstgöring
  - » Alma Dahlberg, e. o. lärarinna
  - » John Olof Gidlund, småskoll. vid flyttande mindre skola
  - » Erika Österberg, i Angsta, Aspsäle, Remmarn
  - » Anna Katarina Lundvall, vid småskolan i Björna, Gide, Leding
  - » Maria Andrietta Fjellstedt, småskolaFolkskoll. J. A. Henriksson, i kyrkbyn, anställd 1885
Samtliga hade anställning före år 1887.

Skolklass i Nyliden vid seklets början.

Nedanstående stat för år 1903 belyser lärarlöner m. m. i början på seklet:

Lön till folkskolläraren	1.000:-
» » 3 småskollärare à 375:-	1.125:-
» » 6 » » à 325:-	1.950:-
» » 1 slöjdlärare	150:-
» » 8 slöjdlärare à 40:-	320:-
Pensionsavgift	50:-
Avgift till ålderdomsunderstödsanstalten	54:-
Skolmaterial	400:-
Hyra för skollokaler	770:-
Skjutsar för lärare och skolmaterial	150:-
Skjutsar till och från kyrkan	75:-

När statsbidrag frånräknats återstod drygt 5.300:- kronor att uttaxeras på de skattskyldiga.

Vad som hänt i vårt århundrade, ligger så nära i tiden, att det endast kortfattat berörs:

Fortsättningsskola och s. k. ersättningsskola, den senare för elever som lämnat skolan utan att ha inhämtat föreskriven lärokurs, infördes.

Fr. o. m. år 1931 (för kyrkbyn några år tidigare) träder skolskjutsar in i bilden. Därvid inleddes en centraliseringsperiod inom skolväsendet med åtföljande skolindragningar. En av anledningarna är

givetvis de allt mindre barnkullarna sedan 1940-talet. Nu finns endast två skolor – Björna centralskola och Hemlings skola.

Skolledningen förstärktes på 1940-talet genom att distriktsöverlärartjänst (senare rektor) inrättades.

1960-talet blev det stora reformdecenniet, som efter viss försöksverksamhet utmynnade i den nuvarande 9-åriga grundskolan.

Vad slutligen skolhusen beträffar, så visade befolkningen i många byar så stort intresse för barnundervisningen, att de byggde egna skolhus, som församlingen sedan hyrde. I några fall var Mo och Domsjö AB behjälplig med att ställa skollokaler till förfogande. Och i en del byar har församlingen byggt egna skolhus, som i några fall ersatte de äldre.

Tjänstebostaden för gångna tiders lärare bestod oftast av en liten kammare, utan komfort och bekvämligheter, innanför skolsalen. Om några bör ihågkommas, så är det de tjänstgörande lärarna från »pionjärtiden», vilka under en tid, då församlingen och dess inbyggare hade små medel att röra sig med, gjorde en helhjärtad insats för att höja folkbildningen.